

התנועה הרפורמית בישראל: מבטים על זהות ועל קהילה

עורכים: אלעזר בן לולו, עופר שיף

מכון בן־גוריון
לחקר ישראל והציונות
אוניברסיטת בן־גוריון בנגב
קריית שדה בוקר

תוכן העניינים

7	אלעזר בן לולו, עופר שיף	פתח דבר – מבטים על מיקומיה של התנועה הרפורמית בישראל
	שער א	המבט הישראלי: מאפייני יסוד היסטוריים וסוציולוגיים
19	תמר הרמן	'נטע זר'? קשיי ההיקלטות של היהדות הרפורמית בישראל בראי דעת הקהל
63	אבינועם רזנק	'זאהבת': תובנות יסוד הגותיות על היהדות הרפורמית, נישואי תערובת ויחסי ישראל-תפוצות
81	יהודע עמיר	הרפורמה בחברת הרוב היהודית הישראלית
99	עופר שיף	'חכמי ישראל' ושאלת שוליות הרפורמים בחברה בישראל, 1958
	שער ב	המבט האורתודוקסי: דחייה, התנגדות וכינון גבולות
119	אופיר עבו	היהדות הרפורמית והוויכוח סביב הזהות היהודית בישראל: ניתוח מתווה הכותל
139	אדם פרזיגר	בין סמל שטני לבת שיח: הרפורמה היהודית ורבני הציונות הדתית
162	נסים ליאון	'לנעוץ ציפורניהם בארצנו הקדושה': הרפורמים כתנועה ודימוי בדרשנות העממית בחרדיות המזרחית
	שער ג	התגובה הרפורמית: מאמץ לישראליות ומאבק להכרה
185	אילן אזרחי	חקר מקרה: המתקפה על קהילת 'כל הנשמה' בירושלים, 1986
204	אלעזר בן לולו	מגמות של ישראליות בתנועה הרפורמית: טיפולוגיה של התמקמות בצל הדרה ומאבק להכרה ציבורית

229	הליכים משפטיים לתיקון עולם: פעילותה המשפטית של התנועה הרפורמית בישראל	אורית קמיר
251	'בין אחים'? התנועה הקיבוצית והתנועה הרפורמית הישראליות של התנועה הרפורמית – מבט מבפנים: ריאיון עם הרב גלעד קריב	דויד ברק־גורודצקי עופר שיף, אלעזר בן לולו, עדי שרצר
272		
	בין שימור לחידוש, בין טקסט לטקס	שער ד
285	תפילת האדם – סידור ישראלי ורפורמי	דליה מרקס
305	'לשמור בקנקן חדש את היין הישן': עדכון וחידוש התפילה הרפורמית הישראלית	נורית אליאסף
326	תנועה מחפשת את קולה: ביטאוני התנועה ליהדות מתקדמת, 1969-1989	מיכאל מרמור
346	הבניית זהות ושייכות באמצעות גיור רפורמי מעמד בתנועה: חינוך לתפילה בנוער תלם	עינת ליבל־הס מיכל אברמוף, אופל ארבל,
368		מיכל מושקט־ברקן
390		רשימת המשתתפים
viii		תקצירים באנגלית

תפילת האדם – סידור ישראלי ורפורמי

דליה מרקס

תקציר

מאמר זה דן בתפילת האדם, הסידור הרפורמי הישראלי החדש (תשפ"א) בכמה מצדדיו הייחודיים. ראשית, נוסח התפילה שבו הוא מסורתי יותר מאשר רוב הסידורים הרפורמיים שנוצרו במאה השנים האחרונות ובה בשעה הוא מציע גישה רדיקלית יותר לתפילה בכל הקשור במגדר ובגישות תאולוגיות מגוונות. שנית, הוא בא לעגן את התפילה הרפורמית כישראלית שורשית בממדיה הגלויים והסמויים כאחד. ובה בשעה הוא מבקש להציע דגם של יהדות ליברלית ושוויונית, ולשרת את הציבוריות הישראלית הרחבה כמשאב לעיון, לתפילה ולרגעים של קדושה במסגרות מגוונות. שלישית, הנחת העבודה של עורכות הסידור הייתה שסידור ישראלי צריך לשקף את החיים בישראל, את אורחותיהם ואת הנהוג בהם, ולא פחות מכך להגיש הצעות יצירתיות ואף רדיקליות לטקסים, לטקסטים ולחוויות רוחניות חדשות. שני עניינים אלה שרויים במתח מפרה אשר עמד בבסיס העבודה על הסידור. ולא אחת עמד בבסיס של הדיונים והשיחות בוועדת הסידור, במועצת הרבנות הרפורמית ובפגישות עם קהילות התנועה הרפורמית.

את **תפילת האדם** ערכו שתיים: הרבה והד"ר אלונה ליסיצה והרבה והפרופ' דליה מרקס (כותבת מאמר זה) אולם היו שותפים לו מעגלים רחבים: ועדה רבנית שליוותה את העבודה, מועצת הרבנות הרפורמית, קהילות התנועה הרפורמית ואף שותפים מחוצה לה ביהדות הליברלית העולמית ובהתחדשות היהודית בישראל. במאמר אדון בייחודיות של התפילה והיצירתיות הרפורמית במדינת ישראל, שבה המונופול על המעמד האישי היהודי נתון בידי הרבנות הראשית האורתודוקסית, ואשר בציבוריות שלה מקובלת (גם אם נחלשת בהתמדה)

* אני מודה לרבנות נעמה דפני-קלן וגליה סדן על הערותיהן החשובות למאמר. אני מודה גם לקוראים האנונימיים של המאמר שעזרו לי לזקק את הדברים והפנו אותי לעוד עניינים רבים הראויים לדיון נוסף.

חלוקה קטגורית לדתיים' ו'חילוניים', ובסיכויו ליצור שפה יהודית, ליטורגית וריטואלית עתיקה-חדשה.

מילות מפתח: אתניות, פְּלִילְתִּיּוֹת (אינקלוסיביות), יצירתית (דתית), ליטורגיה, מגדר, מסורת, מור"ם (מועצת הרבנות הרפורמית), משבר הקורונה, סידור, עברית, פיוט, קאנון, קבלת שבת, ראש חודש, תפוצות, תפילה, תפילת שמונה עשרה

במאמר זה אדון בתפילת האדם, הסידור הרפורמי הישראלי החדש אשר יצא לאור בתשפ"א, ובכמה מצדדיו היחודיים. ראשית, נוסח התפילה שבו הוא מסורתי יותר מאשר ברוב הסידורים הרפורמיים שנוצרו במאה השנים האחרונות ובה בשעה הוא מציע גישה רדיקלית יותר לתפילה בכל הקשור למגדר ולגיוון תאולוגי. שנית, הוא בא לעגן את התפילה הרפורמית בסביבתה כתפילה ישראלית שורשית וזאת בממדיה הגלויים והסמויים כאחד; ובה בשעה הוא מבקש להציע דגם של יהדות ליברלית ושוויונית, ולשרת את הציבור הישראלי הרחב כמשאב לעיון, לתפילה ולרגעים של קדושה במסגרות מגוונות. שלישית, הנחת העבודה של עורכות הסידור הייתה שעל סידור ישראלי לשקף את החיים בישראל, את אורחותיהם ומנהגיהם, אך לא פחות מכך להציע מתווים יצירתיים ואף רדיקליים לטקסים, לטקסטים ולחוויות רוחניות חדשות. עניינים אלה שרויים במתח מפרה אשר עמד בבסיס העבודה על הסידור ולא אחת עמד בבסיס הדיונים והשיחות בוועדת הסידור, במועצת הרבנות הרפורמית ובפגישות עם קהילות התנועה הרפורמית.

את תפילת האדם ערכו שתיים – הרבקה ד"ר אלונה ליסיצה וכותבת מאמר זה, אולם מעגלים רחבים היו שותפים ביצירה: ועדה רבנית שליוותה את העבודה, מועצת הרבנות הרפורמית, קהילות התנועה הרפורמית – ואף שותפים מחוצה לה ביהדות הליברלית העולמית ובתנועת ההתחדשות היהודית בישראל.

בחירתי לכתוב מאמר המתמקד בתפילת האדם עשויה לעורר תמיהה בקרב קוראים וקוראות. ראשית, כאחת מעורכות הסידור אני נוגעת בדבר בנימים רבים מספור ובדרכים רבות. שנית, סידור תפילת האדם זה עתה יצא לציבור הרחב,¹ ועל כן הדיון כאן דומה לדיון בביצה שלא נולדה. מאמר זה, הוא בעיקר בגדר תיעוד ועדות של התהליך שליווה את עריכתו. בחינה של התקבלותו בפועל תצטרך להיעשות בשלב מאוחר יותר. התיעוד והעדות שאציע כאן יתמקדו בתהליך ובהתכוונות, שמידת הצלחתם תוכל להיבחן בהמשך. בבואי אל הדיון כאן, אני חשה במקצת כאותו צייד בן העם האלגונקי אשר בא למונטריאול להעיד לפני

1 הסידור הודפס בחודש דצמבר 2020 אבל בשל משבר הקורונה וסגירת חנויות הספרים הוא הופיע על המדפים רק חודשים אחדים לאחר מכן, לקראת פסח.

בית המשפט בדיון הנוגע לגורל אדמותיו. כשנתבקש להישבע שהוא דובר אמת, אמר: 'איני בטוח שביכולתי לומר את האמת, אני יכול לומר רק מה שאני יודע'.² ומה שאני יודעת משתקף בייחודיות של התפילה והיצירתיות הרפורמית במדינת ישראל, שהמונופול על המעמד האישי היהודי בה נתון בידי הרבנות הראשית האורתודוקסית, ואשר בציבוריות שלה מקובלת חלוקה קטגורית ל'דתיים' ול'חילונים'. על רקע זה אני מבקשת להאיר את הסיכוי ליצור שפה יהודית, ליטורגית וטקסטית עתיקה-חדשה.

'בחיל וברעדה אבל גם בשמחה ובגילה אנו מגישות את תפילת האדם, סידור רפורמי ישראלי חדש!'. במילים אלה נפתח המבוא לסידור ובהן כמוס עיקר טענתי במאמר זה: תפילת האדם הוא סידור רפורמי וישראלי. משתקפת בו הגישה כי התפילה היא טקסט מתפתח המשקף את אמונת ישראל ומכמניה הנצחיים מזה, והמבקש לתת ביטוי להוויה היהודית המתפתחת מזה. הסידור הוא רפורמי וישראלי גם יחד, והמחויבות לכל אחד מהם ולשניהם יחד עומדת בבסיס יצירתו. בדפים הבאים אדון בקיצור נמרץ בתולדות הליטורגיה הרפורמית ולאחר מכן אדרש לכמה סוגיות שעמדו בבסיס העבודה על הסידור בכל הקשור בפנייה אל החברה הישראלית הרחבה, בהיענות לצרכים מן השטח ובעשייה שמטרתה נטילת חלק בשיח הדתי והתרבותי שהולך ונרקם במדינה ואף מחוצה לה.

התנועה הרפורמית כתנועה ליטורגית

יותר משהייתה הרפורמה מהפכה תאולוגית או הלכתית, היא הייתה מהפכה ליטורגית. השפעתה באה לידי ביטוי בתפילה בבית הכנסת, בדרשות שנישאו בו ובקהילה שהתפללה במסגרתו. החברים בתנועה הרפורמית וכמוהם אוהדיה ומתנגדיה, נדרשים בראש ובראשונה לתפילה הנהוגה בה ולסדרי התפילה. ועל אף התמורות הרבות שידעה התנועה הרפורמית במשך יותר

2 Clifford James and Marcus George (eds.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, University of California Press, Berkeley 1986, p. 8. בעשורים האחרונים ניכרת תופעה של חוקרים הבוחנים את תרבותם הם ונושא זה נידון ארוכות במחקר. כאן אזכיר רק שעמדת החוקר הילידי (the indigenous ethnographer), כפי שכונה זאת קליפורד, מאפשרת תובנות עומק חדשות וזוויות ראייה מרעננות, לא סמכותניות, שאינן מניחות שמושאי המחקר אינם מסוגלים לדבר בעד עצמם. בני תרבות נתונה מסוגלים להביט בתרבותם מבפנים, אך נראה שיש להם היכולת לבחור להשקיף עליה גם מבחוץ. יכולת זו אופיינית למדי לתרבות הישראלית. כשאני כחוקרת באה לבחון את התרבות שבחוכה אני מתפקדת, שומה עליי לאמץ מידה מסוימת של הזרה, שתאפשר מבט רענן ולא משובח בחומר. בה בשעה עליי להכיר בכך שהיכרותי האינטימית עם תרבות זו משפיעה על הדרך שבה אני מבינה אותה ומפרשת אותה. דומני שמודעות ביקורתית שכזו עשויה להיות תרופה בפני הסכנה שבהטיה מחקרית.

ממאתיים שנות קיומה, ממשיכים התפילה והטקס לתפוס מקום מרכזי בעולמה, להגדיר אותה כלפי פנים וחוץ כאחד ולשאת את דברה. על כן, בחינתה של התפילה הרפורמית על גילוייה השונים היא דרך מרכזית להציץ אל תודעת יוצריה, מוביליה, משתמשיה, משתתפיה וצופיה. התנועה הרפורמית נמצאת עתה בראשית המאה השלישית לקיומה, ויש הנותנים בה סימנים: המאה הראשונה הייתה 'המאה הגרמנית', אז נוצרה הרפורמה כאחת התגובות העיקריות לאמנציפציה של יהודי מערב אירופה. הסידור הרפורמי הראשון יצא לאור ב־1817 בברלין והקהילה הראשונה נוסדה בהמבורג ב־1818.³ הסידורים הרפורמיים הראשונים היו ברובם מתונים למדי בשינויים שנערכו בהם. הם פנו לציבור היהודי הכללי כדי למנוע תהליכי התבוללות ולספק לו מענה רוחני, קהילתי ואמוני.⁴ שינויים בולטים נעשו בדקדוקים, בסדריו ובעיצובו של בית הכנסת, במבנהו, בהתנהלות התפילה ובמוסד הדרשה. המאה השנייה של התנועה הרפורמית מכונה 'המאה האמריקנית' ובה התעצבה, מה שמכונה 'הרפורמה הקלאסית'. אמנם ראשוני הרבנים הרפורמיים בארצות הברית היגרו אליה מגרמניה אבל עד מהרה התפתח סגנון תפילה שאפיין את יהדות צפון אמריקה.⁵ התמורות הגדולות ברפורמה חלו במאה הזו; לדוגמה – היחס לצייון ולציונות שהיה מסויג ולעתים אף עוין ממש ברפורמה הקלאסית פינה את מקומו ליחס אוהד יותר ויותר.⁶ כיום, בראשית המאה השלישית לרפורמה, יש המדברים על 'המאה הישראלית'. מדינת ישראל תופסת מקום מרכזי ביצירה הקהילתית, הליטורגית והתרבותית של התנועה הרפורמית העולמית, על אף השיעור הנמוך יחסית של החברים בתנועה הן בקרב התנועה הרפורמית הכללית והן בכלל הציבור היהודי בארץ. מקום מרכזי זה נובע משינוי עמדת התנועה הרפורמית בנוגע לצייון ולציונות; מהחיות הנובעת מקיומה של המדינה היהודית, על המורכבות של ההקשר התרבותי המתוח אך הפורה השורר בישראל; ומן היצירה בעברית חיה הנובעת מחיים בקרב ציבור דובר עברית. מובן שהחלוקה הזו למאות היא סכמטית, וכזו היא מחמיצה הבחנות חשובות, כגון היצירתיות הרבה במרכזי התנועה הרפורמית השונים גם כיום. אולם היא מדגימה היטב את המקום שהתנועה הישראלית הולכת ותופסת בתנועה העולמית.

3 מיכאל מאיר, בין מסורת לקדמה: תולדות תנועת הרפורמה ביהדות (תרגם ד' לוביש), מרכז זלמן שזר, ירושלים תש"ן, עמ' 122-260.

4 Jakob Petuchowski, *Prayerbook Reform in Europe: The Liturgy of European Liberal and Reform Judaism*, WUPJ, New York 1968

5 מיכאל מאיר, 'תמורות בסדרי התפילה ובאופיים של בתי הכנסת הרפורמיים בארצות הברית', בתוך: אבינועם רוזנק (עורך), *יהדות הרפורמית: הגות, תרבות והברה*, מכון ון ליר בירושלים, ירושלים ותל אביב 2014, עמ' 289-306.

6 Dalia Marx, 'Zion and Zionism in Reform Liturgy', in: Stanley M. Davids and Lawrence A. Englander (eds.), *The Fragile Dialogue: The New Voices of Liberal Zionism*, CCAR Press, New York 2017, pp. 155-174

הליטורגיה הרפורמית בישראל

התנועה הרפורמית בישראל סיגלה אופי ייחודי השונה מזה של מרכזים רפורמיים אחרים. גורמים לכך היעדר ההפרדה בין דת למדינה, המונופול על המעמד האישי היהודי שנתון בידי הרבנות הראשית וחלוקת הציבור היהודי בישראל ל'דתיים' – קרי, אורתודוקסים – ו'חילונים', אף שחלוקה קטגורית זו משתנה לנגד עינינו.⁷ לנוכח כל אלה, התנועה הרפורמית הישראלית משמשת חלופה למונופול האורתודוקסי, ולעתים הייתה בבחינת 'מיילדת' גם אם לא בלעדית, של חלופות רליגיוזיות בציבור הישראלי. במקרים רבים השפעות אלה התרחשו בעקיפין, לעתים בהתעלמות מודעת ממקור ההשראה שלהן ולעתים בהתעלמות שלא מדעת. בכלל זה אפשר לציין את הדגש על השוויון המגדרי בעולם בית הכנסת בקרב חוגים הולכים וגדלים: רעיון החתונות השוויוניות שחלחל הן למעגלים חילוניים והן לאורתודוקסיה המודרנית, עניינים הקשורים במקומן של הנשים בעולם בית הכנסת ועוד. פעמים רבות לא הוזכר מקור ההשראה הרפורמי לתמורות אלה, אדרבה, לא אחת נשמעה התכחשות נמרצת כלפיו, לפחות בהקשרים ציבוריים. כיום, בצד הקצנה דתית של מגזרים אחדים, יש גם נכונות רבה יותר בציבוריות הישראלית ללמידה הדדית של קהילות שונות. אלה הן התחלות מקומיות אבל דומה שיש בהן כדי להצביע על כיוון שילך ויתעצם.⁸

אפשר לדבר על נוכחות הליטורגיה הרפורמית בישראל בכמה מעגלים. המעגל הפנימי הוא של קהילות התנועה המתכנסות בדרך קבע לתפילות וחבריהן מכירים את הסידור ואת נוסח התפילה; במעגל רחב יותר נציין את אלה שמגיעים לבתי הכנסת הרפורמיים לפרקים, ואף למניינים מיוחדים שמתקיימים ברחבי הארץ בימים הנוראים. הלאה מהם נמצא משפחות ויחידים הנעזרים בשירותי בתי הכנסת הרפורמיים בחגים ובטקסי חיים כחתונות, טקסי בר ובת מצווה וכו'. בעבור גברים ונשים אלה, בית הכנסת שהם אינם הולכים אליו הוא בית כנסת רפורמי. אכן, דומה שהקלישאה המושמת בפיהם של ישראלים חילונים, 'בית הכנסת שאיני הולך אליו הוא אורתודוקסי' אינה תקפה עוד.⁹ אין להמעיט בחשיבות נתון זה. הנחת היסוד שרוב הישראלים אינם פוקדים את בתי הכנסת אבל רואים את בתי התפילה

7 ראו למשל: יהודיע עמיר, 'לקראת הגות תיאולוגית רפורמית בישראל', בתוך: רוזנק (עורך), היהדות הרפורמית: הגות, תרבות וחברה, עמ' 21-50.

8 דוגמה לכך הוא פורום המנהיגות הרוחנית שיזמה קרן האני בהנהגתה של לימור רובין, פורום שבו משתתפים אישים מרכזיים בהנהגות של קהילות חילוניות, רפורמיות, מסורתיות, בלתי מזוהות ואורתודוקסיות. דוגמה נוספת היא קהילת 'ענן כבודך' שקמה בראשית סגר הקורונה הראשון במאוס 2020. קהילה זו מגדירה את עצמה הלכתית ושוויונית ומקיימת שלוש תפילות ככל אחד מימי החול ואף שיעור דף תלמוד יומי. המשתתפים והמשתתפות בפעילותה באים מקשת מגוונת ועדתית רחבה.

9 שמואל רוזנר וקמיל פוקס, יהדות ישראלית: דיוקן של מהפכה תרבותית, כנרת-זמורה: ביתן דבר, תל אביב 2018, עמ' 159-170, 236-238.

האורתודוקסיים ואתם בלבד כאותנטיים משתנה, ובשנים האחרונות יותר ויותר אנשים רואים בחיוב את האופי השוויוני והמשתף של בתי הכנסת הליברליים, ובראשם הרפורמיים. שינוי תפיסה זה חשוב, הגם שנושאו בוחרים שלא להגיע לבתי הכנסת באופן קבוע או אף מזדמן, או שהם נחשפים לתפילה הרפורמית בצמצום רב.

סידור תפילת האדם מבקש להגיע אל שלושת המעגלים האלה, אולם משאלת לב עיקרית שלו היא מעגל רביעי – הציבור היהודי-ישראלי בכללו. אמנם מונח זה ערטילאי ונתון להבנות שונות, אך דומה שיש בו ממש. ואף שמגזרים אחדים בציבור היהודי בישראל אינם פתוחים כלל ועיקר לרעיון של תפילה רפורמית או תפילה בכלל, אפשר למצוא בבתים רבים סידור על מדף הספרים, סידור הנתפס כחלק אורגני מן הזהות היהודית התרבותית – להבדיל מן הדתית – של הבית. כאשר ערכנו את הסידור, עמדה לנגד עינינו השאיפה שבמקום המסוים הזה על מדף הספרים יוכל למצוא את מקומו גם סידור תפילת האדם. המעגל החמישי הוא היהדות הליברלית העולמית. עוד לפני יציאתו של הסידור לאור, החלה עבודת ההתקנה של מהדורה עברית-אנגלית שלו,¹⁰ ושיחה מתנהלת על העמדתו כמשאב לקהילות דוברות שפות נוספות.

כותרת הסידור – תפילת האדם: סידור רפורמי – רומזת לחלק ניכר ממה שיידון להלן. הביטוי 'תפילת האדם' מסמל את נצחיותה של התפילה ואת היותה עניין אנושי, שקדם לחלוקה לעמים ואפילו למגדרים.¹¹ בסיפור הבריאה הראשון נאמר: 'וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם'.¹² אולם הכוונה אינה רק לתפילה במובנה האנושי-קמאי אלא כמעשה יהודי וישראלי מובחן. לאוזניים ישראליות הביטוי 'תפילת האדם' מוכר היטב ועמוס רגשית שכן הוא לקוח מסימונו של שירה של חנה סנש 'הליכה לקיסריה', המוכר גם בכינויו 'אלי, אלי'. שיר זה חקוק עמוק בהוויה הישראלית, גם בימים אלה שרואים שינויים גדולים בקנון הלאומי.¹³ זאת, בין היתר, מפני שסיפור חייה של מחברת השיר חורז את תולדות הציונות, השואה והתקומה. הבחירה הזו באה לרמוז למי שיאחז את הסידור בידיהם, שעולמה של התפילה רחב מכפי שנהוג לסבור, להראות שגם שיר שנכתב במאה ה-20 יכול לשמש דוגמה לתפילה, ולהציע שהתפילה יכולה להתקיים

10 קרן צ'ין שאפשרה את הפקת הסידור, מממנת את תרגומו לאנגלית בידי הרבנים לוי ויימן-קלמן ומעיין טורנר.

11 היו גם שביקרו את הכותרת וטענו שיש בה אמירה מגדרית מדירת נשים, וזאת בעיקר לאור סיפור הבריאה השני (בראשית ב), שבו אדם הוא שם הזכר הראשון.

12 בראשית א כ"ו.

13 השיר 'הליכה לקיסריה' טבוע עמוק בפסקול המוזיקלי הישראלי, בימי זיכרון ולא רק בהם. על מקומו כשיר המושמע ביותר בתחנות הרדיו ביום הזיכרון לשואה ראו: מוטי נייגר, אורן מאירס ואייל זנדברג, 'אתם זוכרים עם השירים: תרבות פופולרית, זיכרון קולקטיבי ושידורי הרדיו בישראל ביום הזיכרון לשואה ולגבורה, 1993-2002', מגמות, מו (2009), עמ' 254-280.

בצורות שונות ובדרכים מגוונות. בכותרת המשנה 'סידור רפורמי' היה לנו חשוב להנכיח את היות הסידור פרי התנועה הרפורמית, שכן יש דרכים רבות לתפילה ישראלית, וסידור זה מציג רק אחת מהן. על כן נמנענו מיידוע המילה 'סידור' ולא נקטנו 'הסידור הרפורמי'. בדרך אחרת הלכה התנועה המסורתית (הקונסרבטיבית) שכותרת סידורה הוא **ואני תפילתי: סידור ישראלי**.¹⁴ דומה שיש בבחירה זו משום הצנעה של התנועה את זהותה כמסורתית מאחורי זהותה כישראלית.

כארבעים שנה לאחר יצירתו לאור של **העבודה שבלב**, הסידור הראשון של התנועה הרפורמית בישראל (1982), אשר שימש ארבעה עשורים את הרוב המוחלט של קהילות התנועה הרפורמית בישראל,¹⁵ יצא לאור **תפילת האדם**. על אף החיבה הרבה שנודעה לו, עם השנים הלך ונתבהר שיש צורך בסידור חדש שישקף את התמורות בתפילה הרפורמית מזה ובחברה הישראלית מזה.

למותר לציין שהחברה הישראלית מגוונת ורב־פנים עד מאוד, ואף בתוך התנועה הרפורמית קיים גיוון רב מבחינת מבני הקהילות, חבריהן, אופי התפילות המתנהלות בהן ועוד. לדוגמה, תפילתה של קהילת 'כל הנשמה' בירושלים מושפעת מן התפילה החסידית ומתנועת ההתחדשות, ואילו אופי התפילות בקהילת 'הר־אל', אף היא בירושלים, קרוב יותר לזה שברפורמה הקלאסית. רוב החברים בקהילות השונות הם ילידי הארץ, אולם יש גם קהילות אחרות, לדוגמה קהילת 'שירת הים-כרמל', שרוב חבריה עלו מחבר העמים. יש קהילות שנמצאות במרכזי הערים הגדולות ואחרות שמשרתות יישובים קטנים או קיבוצים. טבעי הדבר שדיוקנה של התנועה הרפורמית כולה נשקף לא אחת לחברי קהילות ולרבנים בדמותה של קהילתם שלהם, על נוסחה, אוירתה והרוחות השוררות בה. לא תמיד היה לחברי הקהילות קל להסכיין עם כך שבקהילות אחרות התעצב דיוקן שונה ברב או במעט. גם רבני ורבות התנועה באים מקשת רחבה של רקעים ומוצאים. שיעורם של יוצאי עדות המזרח וארצות האסלאם בקרב הרבות והרבנים גדל מאוד בשנים האחרונות, מקצתם נולדו בחבר העמים, כמה באו מרקע קיבוצי, כמה מרקע אורתודוקסי ואחרים כמובן צמחו בקהילות התנועה הרפורמית.

במלאכת העריכה היה עלינו להקשיב לכל הקולות ובנות הקול הנשמעים בתנועה הרפורמית הישראלית. משימתנו הייתה ליצור סידור שיכיל את הריבוי ובה בשעה תהיה בו

14 זאב קינן (עורך), **ואני תפילתי: סידור ישראלי**, ידיעות ספרים, תל אביב תש"ע. כך גם בכותרת מחזורה של התנועה המסורתית: הנ"ל (עורך) **פוח שער: מחזור ישראלי**, משכל, תל אביב תשע"ז.

15 על סידור **העבודה שבלב**, התנועה ליהדות מתקדמת, ירושלים תשמ"ב, יצירתו ואופיו, ועל התפתחותה של הליטורגיה הרפורמית בישראל ראו: Erik Friedlander, *Were Our Moths Filled with Song: Studies in Liberal Jewish Liturgy*, Hebrew Union College Press, Cincinnati 1997, pp. 259-268; דליה מרקס, 'לתולדות התפילה הרפורמית בציון', **מועד: שנתון למדעי היהדות**, יז, (תשס"ז), עמ' 104-136.

לכידות והרמוניה. היה לנו חשוב לנהל את השיחה על אודות יצירת הסידור במעגלים רחבים ככל שאפשר, כדי שייצגו מגוון קולות עשיר ככל האפשר. ועל כן גם לא אצה לנו הדרך למהר בהפקתו, שכן התהליך עצמו היה חשוב עד מאוד.

במשך חמש השנים וחצי שבהן עמלנו על הסידור (2014-2020) התנהלנו מול ועדה של רבנים ורבות שנפגשה בקביעות ודנה בשאלות ובעניינים שונים. ברוב מליאות מר"ם (מועצת הרבנות הרפורמית) בשנים אלה העלנו סוגיות עקרוניות לדיון, וכן קיימנו ימי עיון ארציים ואזוריים שהיו מיועדים לקהילות התנועה הרפורמית ולציבור הרחב. שותפתי אלונה ליסיצה ביקרה בכל אחת מעשרות הקהילות של התנועה כדי לחשוף לפני חבריהן את רעיונות הסידור וכדי לקבל מהם משוב.¹⁶ מטרת המפגשים הללו הייתה יצירת מרחב בטוח של רצוא ושוב: כל קהילה התנסתה בסידור החדש ובחנה את הרעיונות המוצעים בו מתוך אורחותיה וסגנונה, והעבירה לוועדת הסידור את תובנותיה. כאמור, התהליך שנועד לשתף קולות רבים ככל האפשר ולהטמיעם בסידור היה רב-מערכתי ויושם במגוון של דרכים.

עתה אדון בשישה עניינים שמלמדים על פנייתו אל החברה הישראלית בכללה.¹⁷

הקנון היהודי-ישראלי: בין שימור לשינוי

למותר לציין שהחברה היהודית-ישראלית בימינו מחזיקה מגוון סגנונות תרבותיים וצרכים דתיים, ואלה עומדים לא אחת במתח אלו עם אלו. בעריכת הסידור הנחו אותנו שלושה עקרונות ששימשו קני מידה לבחינה אם לכלול תפילה או פיוט בסידור. ראשית, שאלנו האם היצירה הנתונה היא תפילה ומה ערכה ככזו. הקפדנו לכלול רק טקסטים שאפשר להגדירם תפילה לעומת עיון תפילה או קטעי הגות. בנוגע ליצירות אחדות התלבטנו אם הן אכן תפילה ונזקקנו לעמדה הפרשנית שלנו כקוראות; שנית, בחנו את האיכות הספרותית של היצירה והשתדלנו לכלול רק יצירות שאיכותן גבוהה. ולבסוף הערכנו את מקומה של היצירה בקנון הישראלי, כעת או בעתיד כשדובר ביצירה חדשה. מובן שעקרונות אלה נתונים במידה רבה לטעם ולסגנון אישי, ואכן רבות מהשיחות בוועדה, במועצת הרבנות ובקהילות נסבו על השאלה אם יש להכליל יצירה זו או אחרת. שיחות אלה לוו לא אחת במעורבות רגשית רבה, ולעתים בוויכוחים בין-דוריים, בין-מגדריים ובין-רקעיים. החשיבות הרבה שהוקנתה לדיון נבעה מהמחויבות ליצור קנון ליטורגי המכיל את הקנון הישראלי ההולך

16 על תהליך איסוף החומר ועריכתו ראו: דליה מרקס, 'תפילת האדם: סידור רפורמי ישראלי חדש – תיעוד ועדות', עתיד להתפרסם בקרוב בסדרת **כנישתא**.

17 לסקירה מלאה יותר אני ממליצה לעיין בתולדות הליטורגיה הרפורמית הישראלית: מרקס, 'לתולדות התפילה הרפורמית בציון'.

ונוצר לנגד עינינו אבל מבקש גם לבחון אותו. במקרים אחדים התפשרנו על עיקרון כדי לכלול טקסט שנתפס בעיני רבים כיצירה ליטורגית חיונית. לא ביקשנו לערוך אנתולוגיה של כל היצירות המתאימות לתפילה אלא לעצב נוסח מהודק ככל האפשר, בבחינת מעט המחזיק את המרובה, ועם זאת חיבור שהוא רב־קולי שיאפשר גם כר נרחב של יצירתיות לכל קהילה ולכל מי שיתפללו ממנו.

כמו כן נכללה בסידור היצירה היהודית הליטורגית לדורותיה, בדגש על נוסח ארץ ישראל הקדום, תפילות מפתבי קומראן, קטעי תפילה מגניזת קהיר, מנהגי העדות השונות, פיוטים קלאסיים וחדשים והיצירה היהודית הישראלית המתפתחת בזירות רבות. בגישה כוללנית זו ביקשנו להרחיב את השפה הליטורגית ולבטא את החיובי בעצם הריבוי. בחירתנו זו עומדת מול גישת כור ההיתוך המבטלת את הריבוי ואת ההבדלים והיא מנוגדת לשיח זהויות מְמדר ומצמית.

לחיות בתוך העברית

אחד החידושים המוקדמים ביותר של הליטורגיה הרפורמית היה תפילה בשפת המדינה.¹⁸ אפשר לומר כי רבים מן השינויים התאולוגיים בליטורגיה הרפורמית נבעו מכך שאנשים החלו להבין את לשון התפילה. זאת ועוד, היצירתיות בסידורים רפורמיים באה לידי ביטוי בתרגומים שלהם, ואילו הנוסח בעברית נשאר לרוב ללא שינויים ניכרים.¹⁹ אמנם בעשורים האחרונים הושבו לסידורים רפורמיים בתפוצות תפילות רבות במקורן העברי, אולם במקרה דגן אין מדובר רק בטקסט המסורתי העברי אלא גם ביצירה חדשה ומתחדשת. במקום אחר עמדתי על האתגרים המיוחדים הנגזרים מן החיים בתוך העברית, מכך שלשון הקודש היא גם לשון הדיבור. בצד הערך הרב שבהבנת התפילות בלשונן המקורית וללא צורך בתרגום, קיימים אתגרים ייחודיים הנובעים מכך שבסידור שכמעט כולו בעברית,²⁰ אין אפשרות לשמור על השפה העברית המסורתית וגם לרכך אותה בעזרת תרגום מתאים יותר מבחינה תאולוגית או אידאולוגית.²¹

בהקשר זה ראוי להזכיר את השאלה המגדרית שהייתה אחת המרכזיות שעמדו לפנינו. הגם שלעתים היה הדבר כרוך בסרבול מסוים, הוברר לנו, העורכות, שחינוי לנקוט ניסוח מגדרי שוויוני. לשון התפילות הורחבה לכלול נשים, למשל: 'הריני מקבל/מקבלת עליי את

18 דליה מרקס, 'תפילה הרפורמית לדורותיה ולמרכזיה', בתוך: רוזנק (עורך), היהדות הרפורמית: הגות תרבות והברה, עמ' 313-315, 329-331.

19 לדוגמה David H. Ellenson, *After Emancipation: Jewish Religious Responses to Modernity*, Hebrew Union College Press, Cincinnati 2004, pp. 233-236

20 עם קטעים ספורים כמו הקדיש, בארמית.

21 מרקס, 'לתולדות התפילה הרפורמית בציון'.

מצוות הבורא²²; וההוראות למתפללים נוסחו בלשון ניטרלית מבחינה מגדרית, לדוגמה: 'נהוג לעצום עיניים'. עניין נוסף וקשור היה הצורך להנכיח דמויות נשים מרכזיות בלשון התפילה. בסידור העבודה **שבלב**, הסידור הרפורמי הישראלי הראשון, לא נזכרות האימהות לצד האבות בתפילת העמידה. במהדורה המתוקנת של סידור זה מ'1991 נוסף בצד נוסח חלופי המזכיר את האימהות. בתפילת האדם מובאים שמות האימהות לצד שמות האבות בגוף הטקסט, ושמה של מרים נכתב לצדו של משה באזכור שירת הים ובברכת 'גאולה'. בסוגיות אלה כמעט שלא היו ויכוחים, וכך גם בנוגע למאמץ לכלול בסידור יצירה ליטורגית נשית. אולם שיחה ערה התקיימה בכל הקשור לפנייה לאל. לעומת עורכי סידורים ליברליים בארצות דוברות אנגלית, שלרשותם עומדת אפשרות נגישה יחסית לתרגם באופן מכיל מגדרית, בעברית כידוע הדבר כמעט בלתי אפשרי. לדוגמה, את מטבע הברכה 'ברוך אתה ה' אפשר לתרגם לאנגלית כ־Blessed is the Eternal וכך לעקוף את הזהות המגדרית הנרמזת בפנייה; לעומת זאת בעברית קשה מאוד למצוא לכך פתרון. הקושי שמעורר הנוסח העברי הקיים, ומנגד הקושי בהצעות לשינוי אשר חורגות באופן ניכר מן הנוסח המסורתי, בולטים בייחוד באווירה המסורתית יותר בישראל לעומת צפון אמריקה. לפיכך, ניסינו להציג עמדת ביניים, להחזיק את הנוסח המסורתי המוכר והידוע, ועם זאת להכניס במקצת המקומות שפה רגישה מגדרית בפנייה לאל. נוסף על כך הבאנו טקסטים חדשניים יותר בגופן קטן ובצבע שונה כדי להקל על ההבחנה בין הישן לחדש.

דוגמה לכך היא תפילת 'מעין שמונה עשרה' – תפילת עמידה מקוצרת – שניסחה הרבה דליה שחם.²³ בתפילה זו אזכור קצרצר לכל אחת מברכות תפילת העמידה ליום חול וייחודה בכך שהיא פונה אל השכינה, ובלשון נקבה. עוד יש בה שילוב של לשון מקראית ומטבעות מן התפילה המסורתית עם ביטויים ישראלים בני זמננו.

22 דליה מרקס ואלונה ליסצה (עורכות), תפילת האדם: סידור רפורמי ישראלי, התנועה הרפורמית בישראל, מר"ם – מועצת הרבנים המתקדמים בישראל – התנועה הרפורמית, ירושלים תשפ"א, עמ' 57.

23 תפילת 'מעין שמונה עשרה' או 'הביננו' במובנה המסורתי היא קיצור של שלוש עשרה הברכות האמצעיות של תפילת העמידה לכדי ברכה אחת מורכבת (ראו: בבלי ברכות כט, ע"א; ירושלמי ברכות ד, ג [ח,ע"א]). כאן הוחל הביטוי על הטקסט החדש של הרבה שחם.

תפילת מעין שמונה עשרה אל השכינה
הרבה דליה שחם

הַנִּית נִשְׁמַתִּי פִתְחֵי פִי
הַתִּירִי לְשׁוֹנֵי וְאֶהֱלֵלְךָ
אֲמִי
הַגְּבוּרָה
הַקְּדוּשָׁה
חֲנִי שְׁכֻלִי בְדַעַת וּבִינָה
אֲמַצְיָנִי אֶל חֵיק תְּשׁוּבָתְךָ
מִלְּאֵי לְבִי סְלִיחָה
רְאֵי בְּעֵינַי רִיבֵי רִיבֵי,
מִמְצָרִים גְּאֲלִינִי
רְפְּאֵי אֶת נַפְשִׁי אֶת גּוּפִי
אֶת אֶהוּבֵי אֶת בְּנוֹת וּבְנֵי מִינִי
בְּרַכֵּי אֶת אֲדָמְתְּךָ וְאֶת פְּרִיָּה
קִבְּצִי אֵלֶיךָ אֶת נְדָחֶיךָ בְּאֶהְבָּה
הַשְּׁלִיטִי מִשְׁפָּט צְדָקָה
לְהַכְנִיעַ כָּל רָשָׁע וְזָדוֹן
עֲטָפִי בְּרַחֲמֶיךָ
אֶת הַזְּכוֹת וְהַצְּדִיקוֹת
לְמַעַן תִּשְׁכַּנֶּנִּי עִמָּךְ
בְּבֵיתְךָ לְבֶטַח
הוֹשִׁיעֵי נָא
שְׁמְעֵי נָא
קִבְּלֵי נָא
וְשׁוּבֵי לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים
תּוֹדָה.
שְׁלוֹם.²⁴

ימים יגידו אם נוסחים מעין אלה יתאזרחו ואם מגמת השינוי תגבר עוד, אם לאו.²⁵

24 מרקס וליסיצה (עורכות), תפילת האדם, עמ' 126-127.

25 לבחינת התהליכים שהיו קשורים בעניין השפה המגדרית ראו: מרקס, 'לתולדות התפילה הרפורמית בציון'.

כמחדשי נוסח מדורות קודמים, גם בפנינו עמדו שאלות על סגנון העברית הרצוי, בבואנו להוסיף תפילות ופיוטים חדשים: האם לשון המקרא, לשון חכמים או עברית מודרנית; ומה המשלב הלשוני הרצוי; ועד כמה רשמית על שפת התפילה להיות. לא נקטנו גישה אחידה בעניינים אלה, אולם הקפדנו על איכות היצירות ועל רמתן הספרותית.²⁶

בכמה מקרים כללנו תפילות בשפה יום־יומית במתכוון – לא מתוך דלות לשונית אלא מתוך עמדה עקרונית. כזו היא למשל תפילתו של דן פרת 'מצברוח לברך', שנכנסה לנוסח השחרית לחול. זוהי תפילה המשלבת במכוון בין משלביה השונים של העברית:

מצברוח לברך

הרב דן פרת

ברוך אתה הספר,

ברוך הדין, המשפט.

ברוכה את המלה, האות.

ברוך שם כבוד מלכותו.

ברוכים כל השמות הלא מְכַבְּדִים,

ברוך אתה החלקיק, ברוך האור.

ברוכות הכתפים,

ברוך המשא, ברוך העל.

ברוך הירח, ברוך לוח השנה,

ברוכים אתם מחוגי השעון.²⁷

לעומת מיזמים אחרים בחברה הישראלית, כמו תנ"ך רם למשל,²⁸ לא סברנו שיש לשנות את השפה המסורתית של התפילה. אדרבה, הגיוון הלשוני הוא חלק מן המסר שהשיח הליטורגי הוא רב־פנים ומגוון בסגנונו ובתכניו. מקצת התפילות החדשות הן תרגום של תפילות שנכתבו מלכתחילה בשפות אחרות, בעיקר כאלה המקובלות בכמה מקהילות התנועה. אולם הרוב המכריע של התפילות החדשות נכתבו בעברית במדינת ישראל.

אחת ההחלטות העקרוניות שלנו הייתה להימנע מהסברים ארכניים ואף מקטעי הגות,²⁹ לא מפני שאלה אינם חשובים אלא מפני שהיה לנו חשוב לשמור על הסידור כספר תפילה

26 Dalia Marx, 'When L'shon HaKodesh is Also the Vernacular: The Development of Israeli Reform Liturgy', *CCAR Journal* (Fall 2009), pp. 31-62

27 מרקס וליסיצה (עורכות), **תפילת האדם**, עמ' 69.

28 רפי מוזס, **תנ"ך רם**, ידיעות ספרים, תל אביב 2008.

29 בעניין זה נקטנו עמדה שונה מזו שננקטה ב**בואני תפילתי** של התנועה המסורתית שבשולי עמודיו הוכנס מידע רב מתוך מחקרים בתחום הליטורגיה ואף דברי הגות, רקע והסברים מפורטים על אודות התפילה.

שימושי. אתר נלווה לסידור אמור לקום בזמן הקרוב, ובו יהיו פירושי תפילה, מחקרים, מסות הגותיות, קטעי עיון וביצועים מוזיקליים לתפילות – בעיקר החדשות – שבסידור.³⁰

קשב לדופק החיים הישראלי

ביקשנו לשקף בתפילת האדם את דופק החיים היהודיים הייחודי שהולך ונוצר במדינת ישראל. בראש ובראשונה – במעגל השנה, שהתעשר בישראל בימי הזיכרון הלאומיים: יום הזיכרון לשואה ולגבורה, יום הזיכרון לחללי צה"ל ולנפגעי פעולות האיבה, יום העצמאות, יום ירושלים ויום הזיכרון לרצח יצחק רבין. הנה לדוגמה ברכה שנוספה לרגל יום הזיכרון לרצח יצחק רבין המבוססת על לשון התלמוד הבבלי.³¹ ברכה זו נדפסה לאחר תפילת 'אל מלא רחמים' מיוחדת שחברה לציון יום זה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מִלְךְ הָעוֹלָם, חָכֵם הַרְזִים, כְּשֵׁם שְׂאִין פְּרָצִיפִיָּהֶם דּוֹמִים זֶה לָזֶה,
כָּךְ אֵין דְּעִתָּן שְׁוֹת זֹו לָזֹו, אֶלָּא כָּל אֶחָד וְאֶחָת יֵשׁ לָהֶם דְּעָה בְּפִנֵּי עֲצָמָם. מְרַבּוּי דְּעוֹת
וְאַמוּנוֹת יִבְנֶה עִם.³²

גישתנו בנוגע לכל ימי הציון הלאומיים שונה מזו שנקטה בהעבודה שבלב, שבו הוצעה מעין מסכת שלמה לכל אחד מן המועדים האלה. בתפילת האדם הצגנו אך ורק תפילות שנועדו להיאמר בבית הכנסת, שכן בקהילות שונות נערכים ערבי עיון, לימוד וכוונה בימים הללו, כל קהילה וסגנונה וכל שנה בתכנים חדשים. הכנסנו רק תפילות שעשויות להיאמר במסגרת בית הכנסת או במסגרת הביתית והמשפחתית. לדוגמה: טקס הבדלה בין יום הזיכרון ליום העצמאות³³ וקידוש ליל העצמאות וליומו. עם זאת, את התפילה לנטיעה לכבוד ט"ו בשבט העתקנו כלשונה מתוך העבודה שבלב.

התלבטנו איך לנהוג בחגי העדות שהולכים ונעשים חלק ממרקם החיים הישראלי, כגון הסיגד של קהילת 'ביתא ישראל', הסהרנה של עולי כורדיסטאן, המימונה של עולי מרוקו – ואולי אף חג ההודיה של עולי ארצות הברית והנובי גוד של עולי ברית המועצות לשעבר, אף שהם נקבעים על פי לוח השנה הכללי. בשלב זה הוספנו רק את הברכה המסורתית למימונה

30 שמעון סמיט, אחד המוזיקאים הבולטים בתנועה הרפורמית הישראלית שכבר הלחין כמה מן הקטעים, יום הוצאת אלבום שייקרא 'שירים בכחול' – שכן התפילות והפיוטים הנוספים הובאו בצבע כחול.

31 בבלי, ברכות נח, ע"א.

32 מרקס וליסיצה (עורכות), תפילת האדם, עמ' 374.

33 את נוסח ההבדלה שאלנו מן הנוסח הנהוג ב'בית תפילה ישראלי': עת ספוד ועת רקוד: טקס הבדלה בין יום הזיכרון ליום העצמאות, בית תפילה ישראלי, תל אביב 2007.

בשילוב עם פסוקי ברכה,³⁴ ונראה שבעתיד יהיה מקום להרחיב את המגמה הזו. גישה דומה נקטנו אשר לשבתות מיוחדות לאורך השנה. מקצתן קשורות לאירועים שמתקיימים ממילא וכאן ביקשנו להקנות להן משמעות רוחנית של קדושה, למשל השבת שלפני החזרה ללימודים בבתי הספר או השבת הסמוכה ליום המשפחה; ומקצתן הן הצעות חדשות, למשל שבת לציון המאבק באלימות נגד נשים, שבת גאווה ועוד. נוסף על אירועי מעגל השנה הקלאסיים והחדשים נדרשנו לחוויות חיים יהודיים-ישראליים נוספות. בכלל זה אפשר למנות תפילת 'מי שבירך' לעולה חדשה, תפילה למי שעברו גיור, תפילה למפגש עם קהילות מהתפוצות ועוד. מלבד תפילת 'מי שבירך' שוויגנית לחיילי ולחיילות צה"ל, נוספו בסידור גם תפילות לגיוס לצה"ל. והנה אחת מהן, פרי עטו של ד"ר יעקב מעוז:

נְבָרָךְ אֵת חַיִּלוֹת וְחַיִּלֵי צָבָא הַהַגָּנָה לְיִשְׂרָאֵל, הַיּוֹצְאִים חַלוּץ לְפָנֵי הַמַּחְנֶה לְהַגָּנַת הַחֲבָרָה הַיִּשְׂרָאֵלִית וְעֲרֵכֵי הַחֲרוּת, הַשְּׂוִיוֹן וְהַצִּדְקָה. יְהִי נָא מַצְלִיחִים בְּכָל מְשִׁימוֹתֵיהֶם, בְּיַבֵּשׁה בְּאֵוִיר וּבָיִם, בְּתוֹךְ הַמְדִינָה וּמְחוּץ לְגְבוּלוֹתֶיהָ, וְיָשׁוּבוּ מִן הַקָּרֵב עֲטוּרֵי תְהִלַּת נִצְחוֹן. יְהִי רְצוֹן שְׂיִשׁוּבוּ לְבִתְיֵיהֶם שְׁלָמִים בְּגוּפָם וּבְרִיאִים בְּנַפְשָׁם, נְקִי כַפַּיִם מִכָּל הָרָג חַנּוּם וּבְרִי לְקַב מִכָּל פְּגַם זָדוֹן. וְיְהִי רְצוֹן שְׁיִקְוֶים בְּכָל צָבָאוֹת הָעוֹלָם מִקְרָא שְׁכָתוֹב: וְכָתְתוּ חֲרֻבוֹתֵם לְאֵתִים וְחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמִזְמֵרוֹת, לֹא יֵשֵׂא גוֹי אֶל גוֹי חֲרָב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה. וְנִתְתִּי שְׁלוֹם בְּאֶרֶץ, וְנִאֲמַר אָמֵן.³⁵

תשומת לב ליטורגית ניתנה גם לרגעי מעבר ולאבני דרך חשובות אחרות, שאינם ייחודיים לדפוק החיים היהודי והישראלי, וזאת מתוך רצון להקנות להם ממד של קדושה. ובכלל זה תפילת 'מי שבירך' ליציאה מן הארון, תפילות לרפואה ולהחלמה, תפילות להולדת בן או בת ואף לאימוץ. תפילה למתחתנים, תפילה ליום נישואים ואף תפילה לציון גירושים.³⁶ עוד מזמנים החיים במדינת ישראל מפגשים עם קהילות יהודיות מן התפוצות. הנה תפילה המיועדת למפגשים כאלה המבוססת על תרגום מכתב ליהודי התפוצות שמופיע בראש ספר מקבים ב:

34 הפסוקים לקוחים מספר משלי, בעקבות מסורת הנהוגה בכמה מקהילות צפון אפריקה לקרוא ספר זה בשבתות שבין פסח לשבועות.

35 מרקס וליסיצה (עורכות), תפילת האדם, עמ' 424.

36 מתוך הבנה שטקסי חיים דורשים הרחבה שאינה בתחום מוטת הכנפיים של הסידור, וכי נחוץ דיון עקרוני מה מתחום זה יש להביא בספר התפילה וכיצד, הכנסנו בו רק את התפילות והברכות הבסיסיות הנאמרות במסגרת תפילות הציבור.

למפגש עם קהילות ישראל מהתפוצות

אחינו ואחיותינו בתפוצות, שלום וישע רב! יהוה אלהים בָּרַךְ אֶתְכֶם וַיִּזְכֶּר לְכֶם אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם וְשָׂרָה וְאֶת יִצְחָק וְרַבְקָה וְאֶת יַעֲקֹב, לְאֵה וְרַחֵל. וַיִּתֵּן לְכֶם לֵב שְׁלֵם לִירְאָה אוֹתוֹ וּלְעֵבֶדוֹ כְּכֹל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם. פִּתַּח יְהוָה לְבַבְכֶם לְהַגִּיחַ בְּתוֹרָתוֹ וּלְשַׁמֵּר מִצְוֹתָיו, וַיִּתֵּן לְכֶם בְּרָכָה וְשָׁלוֹם. יִשְׁמַע יְהוָה אֶת תְּפִלְתְּכֶם וַיִּרְחַם עֲלֵיכֶם, וּמִכָּל צָרָה יִפְלֵט נַפְשְׁכֶם. זֹאת תְּפִלְתְּנוּ בְּעֵדְכֶם כָּל הַיָּמִים. וְנֹאמַר: אָמֵן.³⁷

כלילתיות (אינקלוסיביות) כהזמנה

בסידור נכללו תחינות ופיוטים מספרות בית שני, ספרות חז"ל, גניזת קהיר ויצירות ליטורגיות מודרניות. דגש מיוחד שמנו על היצירה העברית החדשה. רוב התוספות לתפילה המסורתית במתכונתה הרפורמית הובאו בגופן קטן יותר ובצבע כחול. הבידול הגרפי בא ליצור מדרג (הייררכיה) טקסטואלי, ולהראות שבצד הרצון לכלול קולות רבים, יש הבחנה בין תפילות שהתקדשו בעם ישראל במשך דורות רבים ובין יצירה שלא זכתה – או שטרם זכתה – למעמד קנוני.

לעומת זאת, בהקשר העדתי הקפדנו על הצבה של נוסחים זה בצד זה ללא העמדה הייררכית ביניהם. דומה שיש להרחיב במקצת את הדיבור בעניין זה. החלוקה לזרמים הדתיים המוכרים כיום נבעה ממציאות החיים המערב־אירופית. הזרמים ביהדות ימינו, ובכלל זה התנועה הרפורמית והאורתודוקסיה המודרנית, היהדות החרדית ואף האסכולה הפוזיטיביסטית ההיסטורית שממנה נולדה בארצות הברית התנועה הקונסרבטיבית, כולם נוצרו כמענים – חיוביים, מסתייגים או מתנגדים – לאמנציפציה ולתקוות, האכזבות והסכנות שהיא צפנה. גם במרחב הספרדי והמזרחי ניכר גיוון ליטורגי אולם לא קמו תנועות ממוסדות דומות.³⁸ התנועה הרפורמית, כשאר המענים הללו, היא תוצר של היהדות האשכנזית המערב־אירופית. גם אם מדי פעם בחרו עורכי סידורים רפורמיים בנוסח הספרדי־פורטוגזי דווקא, הם יונקים את עיקר השפעתם מהליטורגיה האשכנזית.³⁹ גלוי וידוע גם שעד השואה רוב מניינו של עם ישראל בעת החדשה היה באירופה או ממוצא אירופי. כיום במדינת ישראל זכינו לחיות במצב של קיבוץ גלויות אמתי בין מזרח למערב, ורבים (ובהם כותבת שורות אלה) הם צאצאים וצאצאיות למשפחות מעורבות עדתית.

37 מקבים ב, א; מרקס וליסיצה (עורכות), תפילת האדם, עמ' 426.

38 ראו למשל: צבי זוהר, האירו פני המזרח: הלכה והגות אצל חכמי ישראל במזרח התיכון, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשס"א.

39 Eric L. Friedland, *Were Our Mouths Filled with Song: Studies in Liberal Jewish Liturgy*, Hebrew Union College, Cincinnati 1997, pp. 269-277

חשנו מחויבות לבטא זאת בסידור, לתת מקום של ממש לחווייה ספרדית-מזרחית בגופו ובעיקר במקומות שבהם יש לנוסח הטקסט משמעות רגשית ורוחנית ייחודית. דוגמאות למקומות שכאלה הן תפילת הקדיש והקידוש, ששני הנוסחים שלהם באים זה לצד זה.⁴⁰ במקרים אחדים הכנסנו את הנוסח הספרדי בלבד – למשל, בברכת 'השנים' ובהפרשת חלה. פיוטים קלאסיים ויצירות ליטורגיות חדשות של כותבים מזרחים מצאו את מקומם בסידור וכמותם גם מגילת שיר השירים הנאמרת לפני קבלת שבת, כמקובל בקהילות ספרדיות וחסידיות. בבסיסה של גישה מכילה זו ניצבים הן הרצון לשקף את ריבוי הפנים של המתפללים והמתפללות בתנועה הרפורמית, והן הרצון לפנות לציבור ישראלי רחב ולבטא מחויבות לכך שכל המעיינים בסידור ימצאו בו את מורשתם.

מסורתי יותר ורדיקלי יותר

סידור תפילת האדם הוא סידור מסורתי יותר מהסידורים הרפורמים הקודמים בארץ ובתפוצות. דומה שיהיה נכון לומר שזהו הסידור הרפורמי המסורתי ביותר שנערך במאה השנים האחרונות ואולי אף יותר. בה בשעה הוא מבטא עמדה רדיקלית יחסית בשאלות תאולוגיות ואידאולוגיות. בדרך זו מתחננו את הסידור לשני קצוות מנוגדים כדי שיכיל קולות רבים ככל האפשר. במגמה המסורתית הכללנו בסידור פסקאות תפילה שאינן מובאות תדיר בסידורים רפורמיים, כגון: שיר של יום, תחנון, תפילות המוספים, קידוש הלבנה ועוד. ובמגמה של שינוי וחדוש הכנסנו כאמור תפילות ופיוטים בהקשר מגדרי חדשני – למשל תפילות המתייחסות לחוויית החיים הלהט"בית; ופרשנו יריעה רחבה של טקסטים אשר מביעים עמדות תאולוגיות ואידאולוגיות מגוונות וכן טקסטים המרחיבים את הבנת מושג התפילה.⁴¹ היציאה מאזור הנוחות הרפורמי הליטורגי עוררה לא אחת ויכוחים ערים בקרב חברי וחברות ועדת הסידור ואף במועצת הרבנות. היו שהתנגדו למשל לכלול את שיר של יום היות ופרקטיקה זו לקוחה מהוויית בית המקדש; אחרים ראו בכך דווקא מעשה של תרגום תרבותי של שירת הלוויים במקדש לתפילת ימינו. היו שהתנגדו לכלול את שיר השירים בטענה שתהיה זו הארכה יתרה שלא לצורך. ככלל, החזרת תפילות עתיקות שנשרו מסידורים רפורמיים קודמים וכן הוספה של תפילות חדשות עוררו לא אחת התנגדויות ודרשו ליבון ממושך שבו דיון על מהותה של התפילה ומטרתה.

40 גם בתנועה המסורתית ניכרת תשומת לב לעניין זה. בסידור ואני תפילתי מובא הקדיש של עדות המזרח, אולם בנספח ולא בגוף הסידור; במחזור פותח שער – מחזור מסורתי שיצא לאור בתשע"ז, כמעט עשור לאחר צאתו לאור של ואני תפילתי מצורף נוסח עדות המזרח לקדיש יתום לזה האשכנזי. ראו: מרקס, 'לתולדות התפילה הרפורמית בציון'.

41 ראו בהרחבה: הנ"ל, 'תפילת האדם: סידור רפורמי ישראלי חדש – תיעוד ועדות'.

אימוץ תוך כדי עיבוד

במקרים אחדים ניכרת בסידור השפעה של מגמות חדשות הרווחות בחברה הישראלית. כך למשל יצירות מרכזיות הנהוגות במעגלי השירה המקודשת מצאו בו את מקומן, וכך גם כמה טקסים כקידוש הלבנה וכאירועי ראש חודש. מלבד התפילות המסורתיות הנהוגות בראש חודש הצענו טקסט שמיועד לחגיגת ראש חודש בחיק המשפחה, הקהילה או כפי שמקובל בשנים האחרונות – בקבוצות נשים.⁴² ועל כן הוספנו קידוש חגיגי לראש חודש, שבבסיסו ניצב פיוט אלפביתי המבוסס על מנהג ארץ ישראל הקדום, נוסח שהיה מקור הראה חשוב ושמתוכו דלינו לא אחת:

פְּרוּהָ אֲתָהּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מְלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן.

פְּרוּהָ אֲתָהּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מְלֶךְ הָעוֹלָם,

אֲשֶׁר פִּעֲגָלָה גְדֵל דּוֹרְשִׁים

הוֹרֵם וְלִמְדָם זְמַנֵי חֲדָשִׁים

טֵכֶס יֵרַח פּוֹנֵן לְבָנָה

מְנַה נְבוֹנִים סוֹדְרֵי עֵתִים

פְּרָסָם צוֹרְנוּ קֶצְבֵי רְגָעִים

שְׂבָבָם תִּקַּן אוֹתוֹת חֲדָשִׁים וּמוֹעֲדִים. [...]

פְּרוּהָ אֲתָהּ יְהוָה, מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְרֵאשֵׁי חֲדָשִׁים.

מְקַדֵּשׁ הַחֹדֶשׁ, מְקַדֵּשׁ בְּרֵאשׁ חֲדָשׁ,

מְקַדֵּשׁ בְּזַמְנוֹ, מְקַדֵּשׁ בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל,

מְקַדֵּשׁ בִּירוּשָׁלַיִם, מְקַדֵּשׁ בְּכָל מְקוֹמוֹת יִשְׂרָאֵל.

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ (תהלים קיח)

וְכָלְכֶם בְּרוּכִים.⁴³

דוגמה לטקס שלא היה חלק מהחוויה הרפורמית אבל כמה וכמה רבות רפורמיות אימצו אותו בשנים האחרונות הוא טקס הפרשת החלה. הפרשת חלה היא מצווה מהתורה שלפיה יש להקדיש לכוהנים שיעור קטן מכל מאפה שנאפה, מחמשת סוגי הדגן העיקריים.⁴⁴ מצווה

42 על הקשר בין נשים ובין ראש חודש ראו: מלכה פיטרקובסקי, 'ראש חודש: חגן של הנשים', בתוך: שרה פרידלנד בן-ארוזה (עורכת), **בת מצוה**, מ"ן, ירושלים 2002, עמ' 344-373; גילי צדקיהו, 'אני שואבת כוחותי', תזה לרבנות, היכרו יוניון קולג', ירושלים תש"ס.

43 מרקס וליסיצה (עורכות), **תפילת האדם**, עמ' 353, על פי מסכת סופרים י"ט ז.

44 במדבר ט"ו י"ח-כ"א.

זו זוהתה במרוצת השנים עם הנשים והיא נמנית על שלוש המצוות המיוחדות להן.⁴⁵ הפרשת החלה, שאינה אלא מעשה טכני, הייתה לטקס המקנה לה משמעות של סגולה. בשנים האחרונות מתקיימים טקסי הפרשת חלה המיועדים לנשים. מדובר במגוון רחב של טקסים מבחינת קהל היעד שלהם, צבינום ומטרתם. טקסים כאלה הם רגע של היקשרות (bonding) בין נשים – לעתים בין נשים ממגזרים שונים, שאין ביניהן היכרות מוקדמת – והם משמשים הזדמנות לבלות ביחד בהקשר רוחני. טקסי הפרשת החלה מנוהלים פעמים רבות על ידי רבנית אורתודוקסית כריזמטית, ולעתים יש להם ממד (סמוי או גלוי) של החזרה בתשובה.⁴⁶ מלבד העניין הטכני של הטיפול בבצק והפרשת החלה עצמה, מסופרים באירועים סיפורים על נשים שמצאו זיווג, נפקדו בפרי בטן או נרפאו, ונאמרות במסגרתן ברכות ותחינות. רבקה נריה בן-שחר שחקרה טקסים אלה הראתה שהם בעלי ערך רגשי רב מאוד למשתתפות ושהן מוצאות בהם פורקן רגשי לייחוליהן ולתקוותיהן. עוד היא הראתה כי הם עשויים להיתפס כמאיימים על המנהיגות הרבנית.⁴⁷

פמיניסטיות אינן תמימות דעים באשר להשפעות ולהשלכות של טקסים אלה, אולם דומה שרבות תסכמנה שיש בהם העצמה נשית בד בבד עם הסללת נשים לתפקידיהן המסורתיים כרעיות וכאימהות. במועצת הרבנות הרפורמית עלתה כמה פעמים השאלה האם עלינו להציב גרסה משלנו לטקסים נשיים אלה. היו שסברו שאין לקיים מפגשים לנשים בלבד ובוודאי שלא סביב עניינים הקשורים למטבח דווקא. אולם בשנים האחרונות נעשו כמה וכמה ניסיונות מעניינים ליצור טקסי הפרשת חלה המדגישים העצמה נשית ומציעים בחירה בין דגמי נשיות שונים ולימוד פתוח. הצעתנו לכלול את טקס הפרשת החלה בתפילת האדם נתקלה בשני סוגים של התנגדות. הראשון, מן הטעם שהטקס מאזכר את עבודת בית המקדש: כידוע אחד המאפיינים של הליטורגיה הרפורמית מראשיתה היה השמטת התפילות להשבת בית המקדש ולעבודת הקרבנות.⁴⁸ השני, מן הטעם שאף שמצוות הפרשת חלה אינה מיועדת לנשים בלבד אלא לכל מי שמכינים בצק בכמות מסוימת, היא נתפסת כטקס נשי וכפי שראינו יש העושים בו שימוש להסללת נשים לתפקידים מסורתיים. בסופו של דבר החלטנו לכלול את הטקס בסידור. זאת – הן מפני שלא ראינו בו קריאה לבניית המקדש אלא אדרבה – אישוש החיים היהודיים בלעדיו; והן משום שכמה וכמה רבות גורסות שיש לנכס את טקס הפרשת חלה מחדש ולהקנות לו אופי פמיניסטי ושוויוני.

45 משנה שבת ב. וראו למשל: ימימה חובב, *עלמות אהבוד: חיי הדת והרוח של נשים בחברה האשכנזית בראשית העת החדשה*, מאגנס, ירושלים תשס"ט, עמ' 295-306.

46 רבקה נריה בן-שחר, 'אסטרטגיות של נשים ביצירת ריטואלים יהודיים ובחידושם', *עיונים בתקומת ישראל*, 24 (2014), עמ' 258-282.

47 שם.

48 Petuchowski, *Prayerbook Reform in Europe*, pp. 240-264; מרקס, 'התפילה הרפורמית לדורותיה ולמרכזיה', עמ' 319-320.

שוב, מתוך המחויבות להשמעת קולות רבים בסידור ראינו לנכון להכניס טקס זה ולעודד יצירתיות הקשורה בו.⁴⁹

*

תפילת האדם מבקש לנסח מחדש את התפילה הרפורמית כישראלית שורשית, הן בממדים הגלויים – כמו בהנכחת טקסטים מרחבי ארון הספרים היהודי הרב־זמני והרב־עדתי – והן בסמויים, כמו בשימוש בעברית חיה ועשירה. הסידור הוא עדות לישראליוציה, אם נוכל לכנות זאת כך, של התנועה הרפורמית בדור האחרון. בד בבד הוא מבקש להציע דגם של יהדות ליברלית ושוויונית לציבור היהודי כולו ולשמש משאב לעיון, לתפילה ולרגעים של קדושה ביחידות, במסגרת המשפחה ובמסגרות קהילתיות מגוונות. ימים יגידו כיצד תתקבל 'תפילת האדם' כפי שנוסחה בסידור זה. מי ייתן שיהיו אמרי פינו והגיון לבנו לרצון בעיני אלוהים ואדם.

נספח: כל עכבה... תפילת האדם ומשבר הקורונה

השקת סידור **תפילת האדם** הייתה אמורה להתקיים ברוב עם בוועידת התנועה הרפורמית הדו־שנתית במאי 2020. אולם כמו אינספור אירועים שנקבעו לשנה זו, בוטלה בשל משבר הקורונה גם הוועידה, והפקת הסידור נדחתה לדצמבר של אותה שנה. ההפצה נדחתה עוד בחודשים אחדים. אלא שכדברי המימרה הידועה, גם כאן העכבה הייתה בעיקר לטובה. הזמן הנוסף אפשר לא רק לברא שגיאות ולזקק את השפה העיצובית של הסידור אלא גם לקבל את פניו באופן מקוון בתנועה ובקהילות. באביב קיימנו עשרה מפגשים שבועיים שכותרתם הייתה 'דברו תפילה', מפגשים שבהם אירחנו מדי שבוע אחת מקהילות התנועה. בכל מפגש הובילה הקהילה האורחת את 'תפילת הערבית', ולאחר התפילה שוחחנו עם המנהיגות הקהילתית – בדרך כלל עם הרב־ה או החזנית אבל לעתים גם עם חברי וחברות קהילה – על הסידור החדש ועל האתגרים שעמדו בפנינו בתהליך יצירתו והפקתו. האירועים התקיימו כמנהג הימים האלה בזום ושודרו בקהילות השונות. כך התאפשר לציבור מגוון מן התנועה הרפורמית ומחוצה לה להיחשף לסידור החדש, לדרכיו ולסגנונו – ולא פחות מכך, לסגנונות תפילה שונים ולהגות התפילה.

מאז יצאה לאור הטיוטה הראשונה של הסידור, וביתר שאת בחודשים האחרונים לפני הדפסתו, השתמשו קהילות רבות בקבצים דיגיטליים של **תפילת האדם** בתפילות המקוונות,

49 תמרה שפירין, 'הפרשת חלה', עבודת סיום במסגרת הקורס 'הליטורגיה של מעגל החיים', היברו יוניון קולג', ירושלים תשע"ה.

כך שעם החזרה לבתי הכנסת השימוש בו נחוה כטבעי. החשיפה המתמשכת והאטית של טיוטות הסידור החדש במשך השנים, ובהמשך גם של גרסתו הנדפסת, הביאה גם קהילות שהיססו בתחילה, להתנסות בו ולהחליט על רכישתו. נחמה פורתא היא שעל אף הקשיים הרבים שהעמיס משבר הקורונה על יחידים ועל קהילות, הוא הקל על התאזרחותו של הסידור בקהילות ובלבבות.